Butschhorn, bartnsada no soin in 100 djar?

Uno studio pubblicato su "Etology Letters" ci mostra come gli stambecchi della Marmolada stiano cambiando le loro abitudini in seguito al cambiamento climatico in corso, scegliendo altitudini sempre più alte e concentrando la loro attività all'alba e al tramonto.

Dar iz khent gemacht da ka üs, atti Marmolada, dar studio vodar Universitét vo Padova panåndar pittar fondazione Edmund Mach boda latt seng bia 'z schaugeta auz di popolatzióng von butschhorn. Von djar 2010 fin 'z djar 2017 dise vichar soin khent ågeschauget gerècht vo baitum pittar tecnologia von radiokollari boda perméttart zo bizza bo sa soin un bazza soin nå zo tüana. Vo alln in dati boda di studjös håm augelest khinta auz ke pan bintar dise vichar stian atti höache vo 1700 m, åna zo mövrase kartza vil un sparante di kraft, appena az heft å zo eapra partìrnsa zo giana aubart, gianante nå in grümma un vrisch gras boda khint balda lai vort iz dar snea. Tüanante asó rivansa fin atti 2600-2800 mètre, boda dar air iz nèt kartza barm. Pan summar, pittar temperatùr boda iz nå zo höachrase, atti pèrng o khintz hèrta bermar un, azpe sa håm gesek vo disan studio, di butschhorn stian in gåntz tage in schatn un khemmen auz lai balz khint takh odar balda geat oine di sunn.
'Z hoazt "stress termico" balda di vichar soin asó konditzionàrt vodar temperatùr, un ditza magat vürkhemmen alln in vichar von balt, azpe di kapardjöln, di muflü, di hirsch odar di kamùtzan boda lem da nåmp ünsarn lånt o. Est, pensàrante attn klima boda iz nå zo bèksla hèrta mearar khinta zo vorsa azta mang no soin dise vichar in ünsarne beldar in 100 djar… Bia mabar süachan auzohalta, alle pittnåndar, ditza sachan zoa zo maga schützan da gåntz natùr?

A khlummandar kamùtz atti Platt - foto von Daniel von Polètz

Giada von Galèn

Coliving, cosa ne pensano i lusérnar? La Fondazione Demarchi lo domanda ai cittadini

Il progetto ha fatto il giro del mondo e ha "regalato" a Lusérn un'ampia pubblicità. Già da alcuni mesi i "coolivers" sono arrivati in paese, presso le case ITEA. Ma cosa ne pensano i lusérnar? La Fondazione Demarchi lo chiede ai cittadini.

Ai zo leba atz Lusérn hattar gehoazt dar prodjèkht vo Coliving boda dar Kamòu vo Lusérn, pitt ploaz åndre istitutzióngen, hatt geböllt trang vür zoa zo macha khemmen naüge famìldje pitt khindar in lånt un zoa zo geba vèrt in haüsar ITEA, gestånt ler vor vil djardar. A sachan boda hatt gezoaget ünsar lånt in gåntz Beleschlånt un in auzlånt o. Viare di famìldje von "Coolivers" boda soin gerift un boda håm gebùnnt in båndo boda gitt in famìldje, vor viar djar, an kuartìaro ITEA åna zis, un boden vorst zo geba a hånt in lånt, helvante in feròine, machante volontariàt. A sachan boda hatt gemacht khemmen atz Lusérn 9 khindar. Di Fondatzióng Demarchi est vorst in lusérnar bazza pensàrn von prodjèkht, pittnan kuestionàrdjo boda iz khent auzgètt vor zboa bochan. Ditza zoa zo vorstìana bia 'z geata vürsnen dar prodjèkht un bele 'z soinz di sachandar boda gevàlln un di sèllnen boda nèt gevàlln. Azzarz nonet hatt auzgevüllt, machtz! Umbrómm 'z iz bichte khön daz soi vor an söttan bichtegen prodjèkht vor 'z lånt.
Ma mocht nèt leng in nåm attn kuestionàrdjo, lai rispùndarn in a par domånde. A bòtta gemacht, iz genùmma lengen drinn in kèssle vodar post von Kamòu vo Lusérn, odar ka schual in "Khlummane Lustege Tritt". Est dar prodjèkht geat vürsnen a Canal San Bovo un atz 22 von prachant izta khent gemacht a trèff pittn "Gruppo Nord Est – Edilizia Pubblica" boda vånk inn di Provìntz vo Tria un Poatzan un di redjióngen von Veneto, von Friuli Venezia Giulia un a toal vodar redjióng vodar Lombardài. Attn trèff hattma geredet von Coliving, boda magat khemmen gemacht in di khlumman lentar von gåntz Nòrt Est von Beleschlånt.

Dar Nachtvogl

ARTICOLO NELLA VARIANTE CIMBRA DELLE VALLI DEL LENO

Sünn vo ünsar huamat

Sono ambasciatori della nostra terra, portando il cognome cimbro, i vari personaggi che si sono distinti in vari campi al di fuori dei confini del nostro territorio, tra cui ricordiamo i cognomi Nicolussi di Lusérn, Peterlini di Laim (Terragnolo), Bisoffi di Trumelays (Trambileno), Arlanch e Stoffella di Prånttal (Vallarsa), per citare qualche esempio.

Bichte is, ünsarne burtzan zo khennen. Bichtegar is, ünsarne burtzan nèt zo vorgèzzan. Das bichtegarste is, ünsarne burtzan zo haltn gearn alle tage un se lai nèt auszohakhan. Alls mindar bas! Bisó? Ombrómm, bedo di burtzan soinda tiaf, mèchte starch un zechat, biar muchan üs nét vörtnse vo a schaüladar bint!
Bas ista, 'z zoaget ünsarne burtzan? Mèchte vil. O ünsar zimbar zuarnåm zoaget ünsarne zimbarn burtzan! Vile baibar un månnen, da soin khent aus vonar guatn altn zimbar famildja, soin gekhénnatar in dar belt. Dise soin sünn vo ünsar huamat. Ettlane vert arm, ma hèrta zechat laüt as be a lérch, azpe soinda alle ünsarne zimbar laüt.
Alle khennen **Eduard Reut-Nicolussi**, gedénkht pinn „Reut-Nicolussi-Straße" in dar statt Innsbruck. Nèt alle khennen di maistra „Katakombenlehrerin" **Hilde Nicolussi-Castellan**. Darpai dar kamou-dokhtur **Hans Nicolussi-Leck**, dar hatt gegründet in djar 1965 'z „baisar kraütz", das hatt haüt zo tage 434 ågestèllte in 31 kamòundar in Südtirol un o in di ladinar kamòundar Buchenstein un Ampezzo in dar provintz Belluno. Darpai **Karl Nicolussi-Leck**, dar hatt gegründet in djar 1971 'z „Südtiroler Bildungszentrum", das hatt gezalt 'z gelìrna in taütsch azpe Lusérn. **Heiner Nicolussi-Leck** is gest vorsitzar vo „Raiffeisenverband Südtirol". Vera Nicolussi-Leck is gest avokàtt vo di khindar un di djungen vo Südtirol.
Vo Laim is dar zimbar zuarnåm Peterlini. Zo haltn a mint is **Dominik Peterlini**, dar is gest a gekhénnatar musika-schraibar, gedénkht pinn „Peterlinigasse" in dar statt Wien, dar hatt gegründet in djar 1895 dar kòro „Wiener Sängeknaben". Darpai profesór **Hans Karl Peterlini**. a gekhénnatar schraibar, un soi pruadar profesór **Oskar Peterlini**, dar khånt allz vo sèlbartgeredjart zungmindarhaitn.
Vo Trumelays is dar zimbar zuarnåm Bisoffi. Zo haltn a mint is **Giacomo Antonio Bisoffi**, dar is gest dar vorlàsst hausmaistar vo Antonio Rosmini, hèrta afta soi sait, o er is geraist.
Vo Prånttal soinda, zo baispil, di zimbar zuarnåm Arlanch un Stoffella. Zo haltn a mint is **Basilius Arlanch**, dar lest schaffar vo dar gruabe nåmp lånt Speccheri in Prånttal un dar nono vo bischof Wilhelm Egger un vo profesòr **Kurt Egger**. Darpai **Barthmä Joseph Stoffella** is gest a gekhénnatar profesór, un soi pruadar **Dominik Anton**, dar hatt gegründet a vo di gröasarste fabrike vo saide in Rovrait un a geschèft in Wien un dar hatt inventàrt vil naüges. Darpai **Peter Stoffella**, dar is gest dokhtur vo dar khoasarin, un soi sunn **Emil**, o a gekhénnatar dokhtur, gedénkht pinn „Stoffellagasse" in dar statt Wien.

Prof. DDr. Hugo-Daniel Stoffella
vulgo Menlo

Istituto Cimbro
Kulturinstitut Lusérn
Tel. 0464-78.96.45
info@kil.lusern.it
www.istitutocimbro.it

Di vestarla soin nèt augestånt machante in Laz vonar bòtta un dar stoap hatt inngevüllt di aute

Balda dar Laz iz gest baiz un eng

Apparve evidente che si era arrivati via Menador, l'automobile era cosparsa di polvere bianca, penetrata anche nell'abitacolo giacché i finestrini a manovella non stavano su per gli scossoni sul fondo dissestato della stretta strada, protetta sugli strapiombi dai soli fili di ferro installati prima della grande guerra.

Foto Archivio Motze

'Z soinz ettlane djar bosa ren auzzobetra in bege von Laz, palle mochatnsa åhevan. Ditza iz guat vor alle di laüt boden mochan machan vor arbat ma 'z iz guat vor di turìstn o, azza mang viazàrn sichar. In dise djar håmsa gebetart vil un augestèllt starche sprangolàde, ma vor viartzekh djar iz nèt gest asó. In di sèlln djar in auvar soinda khent di kalnètschar un di levegar pittn tratör zo giana au atti pèrng un bintsche lusérnar peng arbat håmen genützt. Alóra izta nèt gest di variånte un ka dar lapide saitma gekheart atta tschenk vürsnen untar in skaffan fin auzzogeba kan prünndle. Pan bintar, di stradaröln håm gehatt an tratór pinn karétt voll pitt gler un vo sèmm pinn bodàil håmsa auzgedjukht di gler affon bege zoa nèt zo macha slipfan di aute (di foto iz vo vor viartzekh djar). Zöbrest izta gest a stikhla pontàr darnå in Peatar Schupf zo riva affon Spiazzo Alto, sèmm, vil vert, hattma augemochtleng di khettnen pitt bintsche snea o. In baül von auto hatta nia gemenglt a khlummana kanìstar bazzar zo maga åvülln in radiatór un khüaln abe 'z motór balda dar tåmpf hatt ågeheft zo hevase. Inar bòtta izta gest a lèrch untar in bege drau pittnan roatn bolo, 'z iz gest di varbe vo moi auto, dar lèrch izta neméar ombrómm sa håm gebetart, ma miar gevàlltzmar hèrta sengen zoa zo gedénkha ke ma mocht gian laise ånka azta dar bege est iz bait un iz nå zo khemma a stradù.

b. n. motze

Il 4 e 5 settembre 2021 a Terragnolo si terrà la 5° edizione del concorso europeo per la costruzione di muri a secco

Vorpórget inn di maürla pitt khnott

I muretti a secco sono un'arte che ci ricorda quanto ogni piccolo lembo di terra un tempo fosse prezioso; ma l'attenta selezione delle pietre locali ed il loro posizionamento con maestria e tecniche che oggi solo pochi custodiscono ancora, permette anche la creazione e conservazione di piccole nicchie ecologiche importantissime per il nostro ecosistema.

Bar bizzanz: inar bòtta di earde iz gest asó bichte ke zo magase nützan daz peste boma hatt gimak hattma gimocht aumachan maürla un èkharla fin nidar nå in krötz, åna malt un att stikhle bisan boda håm gimacht di vort vor bi hoach afftz tal sa soin gest. An arbat boma hatt gimocht khånen machan asó gerècht ke si iz darkhennt azpe a khunst un, vor a par djar, izze khent inngeschribet alz "raiche vodar mentschhait" vodar Unesco. Azpe 'z hatta khött dar naturalìst Antonio Sarzo, dise maurn soin gåntz bichte nèt lai umbrómm sa gidénkhan di arbat un 'z lem vonan stroach ma o umbrómm 'z soinz plètz bobar mang vennen vichela, gegrés un roasan boda nèt mang lem in di bisan un in balt ma lai au pa pèrng un bent von krötz. Azpe atti bent in dise maurn saitma nèt attaz pönege ma au geràde un asó in ledrånar toal vodar maur izta a vrischar un molkatar microclima bodada nèt iz in toal maur zöbrest; nidar ledrå iz voll pitt guatn sachandar vor 'z gegrés boda lebat lai au hoch atti krötz az nèt berat vor dise maurn pitt khnott. Hennegritschan, grüam, bürm, krötar, snèkkng un igln mang lem inn in di khlüftn vo disan maurn un, a tiabas a bòtta, vögela o, azpe di upupa un dar hubu, mangda machan inn soi èst. Zo khenna pezzar disa khunst un allz daz sèll boda lugàrn di maurn pitt khnott, atz 4 un 5 von herbestmånat ünsarne zimbarn tschelln vo Laim in Prånttal bartn bidar machan lem disa arbat aulegante in vünfte trèff von europèische konkùrs auzomacha maürla pitt khnott. 'Z bartnda o soin trèff vor khindarn un eltarne un barta sichar soin vil zo lirna.

E.v.K.

VkVSIyMjMmEyNDcwMjMtZjZlOS00MTVhLWE1ZGYtN2NkMDk2ZjkzJE3IyMjMDAwMDAwMDAtMDAwMC0wMDAwLTAwMDAtMDAwMDAwMDAwMDAwIyMjMjAyMS0wNy0wOVQxNDoxMzoxOSMjI1ZFUg==